

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 139 2018

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg
Göteborg: Lisbeth Larsson
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius
München: Annegret Heitmann
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin
Tartu: Daniel Sävborg
Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)
Biträdande redaktör: Niclas Johansson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2019 och för recensioner 1 september 2019. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–38–4

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2019

Anders Cullhed, *Tidens guld. Essayer om kanon, liv, poesi*. Bokförlaget Faethon. Stockholm 2017.*

Bland samtida svenska litteraturvetare intar Anders Cullhed en särställning. Få – om ens någon – har så envetet som han ägnat sig åt komparativa forskningsuppgifter som, om de alls står på dagordningen numera, kräver gedigna kunskaper i flera av de stora europeiska språken, inklusive latin. Förr utgjorde de som bekant stapelvaran i *Comparative literature*, i varje fall så som denna disciplin såg ut under sin glansperiod på nittonhundratalet. Ofta favoriserades projekt som rörde den medeltida och tidigmoderna litteraturens genealogi, inte sällan de romanska litteraturernas inbördes relationer och deras antika, främst latinska ursprung, men en verklig komparatist försmådde inte för den sakens skull den moderna litteraturen, som ju egentligen förutsatte samma breda beläsenhet fast använd med andra förtecken. Klassiska exempel på vad sådan forskning kan innebära i händerna på en mångsidig och språkkunnig utövare är Erich Auerbach, Ernst Robert Curtius och Leo Spitzer.

Det är i denna tradition Anders Cullhed har verkat. Hans första större insats var en doktorsavhandling som klargjorde tillkomstbetingelserna för Erik Lindegrens *mannen utan väg* och ”dess närmaste bakgrund i den litterära traditionen”. I sin senare verksamhet har han aldrig tappat kontakten med modern eller rent av samtida litteratur, men hans tyngst vägande bedrifter har gällt äldre perioder, främst antik och tidigmodern romansk litteratur. 1995 kom *Diktens tidrymd*, en studie av den spanske sextonhundredatalspoeten Francisco de Quevedo, och i den stort upplagda *Kreousas skugga*, som förelåg 2006, sökte han sig ända tillbaka till den senantika latinska prosalitteraturen och framför allt till Augustinus *Confessiones*, vars komplicerade förhållande till sina hedniska föregångare, i synnerhet Vergilius, han utreder i en 842 sidor lång volym. Till detta kan läggas en rad artiklar om Dante, Petrarca och andra tidigmoderna poeter.

Några av dessa bildar stommen i den essäsamling som är Cullheds senaste större arbete. *Tidens guld* heter den och avser enligt undertiteln att på olika sätt kasta ljus över triaden *kanon, liv, poesi*. I inledningssäss ges en fyllig och balanserad översikt över själva kanonbegreppet, dess historia och mest betydelsefulla uppenbarelseformer, dess bris-

ter och tillkortakommanden – och dess ofrånkomlighet, om vi alls ska fortsätta att läsa och studera skönlitteratur. Det betyder inte, menar och visar Cullhed, att de kanoniserade texterna ska tillförsäkras en fredad tillvaro: de måste hela tiden visa sin relevans och livsduglighet. Den kritik som exempelvis feminister och postkoloniala kritiker har riktat mot vår från romantiken nedärvda kanon, inklusive Goethes *Weltliteratur*, måste tas på allvar. För Harold Blooms försök att föra litteraturens talan som kunskapsform hyser Cullhed påtaglig sympati, men finner att Blooms kanon trots upphovsmannens enorma beläsenhet är ”förkrossande anglosaxiskt präglad”. Någon sådan begränsning vidläder inte *Tidens guld*. I sin strävan att hävda de kanoniserade texternas betydelse som kunskaps- och erfarenhetskällor och som estetiska föremål söker sig Cullhed långt bortom allfarvägarna. Han gör det i vetskapen om att dessa texter visserligen innehåller mycket som är oss främmande, men som ger oss ovärderlig och lockande kunskap därför att de kastar ”ett främmande ljus över oss själva”, ett ljus som får oss att bättre förstå vår sårart och våra begränsningar och att vi inte är ”dömda att förbli dem vi är”.

Synsättet är långt ifrån nytt, men i många av bokens följande tjugo essäer pläderar Cullhed välutaligt för dess giltighet. Det vill säga, han gör inga försök att explicit demonstrera hur olika texter och författare illustrerar innebörden i hans tes (och ordet kanon förekommer inte heller särskilt ofta). Deras betydelse som erfarenhetsförmedlare framgår indirekt; det är ju trots allt en essäsamling han lägger fram, inte en avhandling. I själva verket formar sig kapitlen i boken till ett slags litterär *grand tour* där sevärdhet efter sevärdhet (eller ska vi säga läs- värdhet?) inspekteras, karakteriseras och betraktas i sina sammanhang. Det är inte så mycket fråga om att presentera nya forskningsresultat som att utifrån en långvarig och intim förtrogenhet med europeisk litteratur närläsa och kommentera en lång rad texter, huvudsakligen dikter, från sex stora språk och svenska så att de framstår just som på en gång främmande och tillgängliga. En del av de passager som lyfts fram är berömda, till och med mycket berömda, medan andra är personliga fynd. För det är ett urval ur Cullheds personliga kanon vi konfronterar med, något han själv poängterar i sitt företal. Ett och annat namn som kunde ha förväntats vara med saknas – Cullhed nämner själv Dante Alighieri – medan andra, mindre kända bereds oväntat och välkommet utrymme. Så handlar två av fem kapitel om ”tidigmoderna begär” om kvinnliga poeter.

* Redaktör för recensionen av *Tidens guld. Essayer om kanon, liv, poesi* var Jon Viklund.

Hur ser då Cullheds personliga kanon ut och hur förhåller den sig till hans generella tolkning av kanonbegreppet och till underrubrikens löfte att essäerna ska reflektera över storheterna *kanon, liv, poesi*? Ett bekvämt sätt att ta itu med båda frågorna är att först granska hur *Tidens guld* är arrangerad och vad den innehåller.

Att det rör sig om en volym som är nästan lika omsorgsfullt komponerad som en sonettsekvens från femtonhundratalet framgår direkt. Två mer generella, programmatiska avdelningar om fyra respektive tre essäer inleder och avslutar boken. Den första avdelningen har fått den litet jazziga titeln "Intro" (Cullhed tvekar inte att trots sitt seriösa och lärda grundanslag då och då dra till med vardagligt slängiga formuleringar). Först ut är den pedagogiskt upplagda överblick av kanonbegreppet som jag redan har refererat och som redogör för termens öden i de senaste decenniernas kultur- och litteraturkritik. Sedan följer en grundläggande diskussion av fiktionsbegreppet som ställer mayacivilisationens heliga text *Popul Vuh* med dess absoluta sanningsanspråk (som tycks göra all fiktion onödig och omöjlig) mot västerländsk fiktionskonst (inklusive "Gudens skrift", en novell av Jorge Luis Borges som återanvänder *Popul Vuh*). Sist kommer två tematiska studier, en som diskuterar hur den avskilda trädgården (*hortus conclusus*) används som motiv i tidigmodern epik och lyrik och en om ruinstaden Rom som sinnebild för skönhet och förfall i framför allt tidigmodern sonettddiktning.

Därefter följer tre kronologiskt ordnade avdelningar. Först ut i "Livsberättelser" är en elegant och fyllig betraktelse över "Horatius och det goda livet", som dessutom relaterar den gamle romaren till sentida svenska beundrare och belackare. I nästa essä, "Att dela (ut) jaget", friläggs olika influenser och stadier i Augustinus *Bekännelser*. Augustinus självgestaltning beskrivs som formad av hans intima bekantskap med *Aeneiden* och ser modern Monnica som en kristen version av Dido. Cullhed visar också nyansrikt och övertygande hur Augustinus skildrar sin omvändelse genom en dialog både med Gud och med medmänniskorna; passagens rituella ton sägs påminna om en officiants utdelning av nattvarden. Sist kommer en essä om Francesco Petrarca:s självpresentation i *Secretum* ("Min hemlighet"), en dialog där den ene deltagaren, "Augustinus", å ena sidan kritiserar den andre, "Franciscus", sönder och samman som människa men å andra sidan upphöjer, ja man frestas säga konsekrerar, honom som skald till den grad att han framstår som jämbördig med Ver-

gilius och Ovidius. I denna skrift, aldrig spridd under hans livstid, kanoniserar alltså Petrarca sig själv.

Nästa avdelning, "Tidigmoderna begär", består av fem essäer som i mitt tycke bildar en höjdpunkt i boken. Cullhed är definitivt i sitt esse när han beskriver de komplicerade vägar på vilka den höviska kärleken, *fin' amor*, utbildades i Sydfrankrike på tusentalet och sedan via *il dolce stil nuovo*, Petrarca och hans efterföljare i utvidgad och förändrad form kom att dominera den europeiska poesin till en god bit in på sextonhundratalet. Till den här avdelningens synnerliga förtjänster hör, som nämnts, att den efter att ha gett en fyllig skildring av denna ytterst manliga genre också uppmärksammar tre remarkabla kvinnliga poeter – Gaspara Stampa, Sor Juana de la Cruz och Sophia Elisabeth Brenner – som först tillägnar sig genrens konventioner och sedan vänder upp och ner på dem genom att skriva petrarkistiska dikter från ett kvinnligt perspektiv.

I den sista avdelningen, "Bildprakt som förgår", förflyttar vi oss tre sekler fram i tiden. De sex essäer som ingår här behandlar sex svenskspråkiga poeter, fem män och en kvinna. Äldst är Oscar Levertin (representerad med "Älskandes blekhet" från 1901) och yngst Tua Forsström, den enda av bokens poeter som fortfarande är i livet och verksam. Däremellan begrundas Erik Axel Karlfeldt, Bertil Malmberg, Hjalmar Gullberg och Erik Lindgren. I några av essäerna ägnar sig Cullhed åt enskilda dikter, i andra är det främst diktarens totalinsats, det som ligger till grund för vederbörandes kanonisering, som diskuteras. Liksom upplägget växlar tonen i de här essäerna och blir ibland mer personlig, någon gång rentav anekdotisk.

Den allra sista avdelningen korresponderar med den första genom sin tematiska inriktning, något som Cullhed markerar genom att ge den en musikalisk rubrik, "Coda", som anknyter till det inledande "introt". Här förs allvarliga ting på tal. En essä handlar om "Poesi och politik", en annan är skriven till minnet av den i förtid bortgångna Alejandra Pizarnik och den allra sista begrundas med hjälp av dikter av Jorge Manrique, Andreas Gryphius, Viktor Rydberg, Edith Södergran och Paul Celan, "[p]oesins vanitas". Temat kan tyckas som gjort för en dyster illustration av ett av bokens fyra motto ("innan tiden bryter / kitharans spröda klang"), men trots att dikterna handlar om död och förintelse, markerar Cullhed sin tro på deras kanoniska livskraft genom att avsluta var och en av sina fem analyser med den refrängliknande frasen att de är som en "motinлага mot all resignation och all död".

Denna trotsiga deklaration kan tjäna som utgångspunkt för reflektioner kring Cullheds sätt att praktiskt förhålla sig till undertiteln's tre storheter *kanon, liv, poesi*. Sin tilltro till litteraturens förmåga att ge oss inblickar i annars fördolda erfarenhetsregister tillkännager Cullhed, som nämnts, redan i inledningen; den genomsyrar implicit alla samlingens energiska och värtaliga analyser och kommer till slut till ett storstilat, retoriskt uttryck i den sista essän. Denna hållning är inte svår att dela och sympatisera med, men den inbjuder till en annan fråga som Cullhed för all del berör men som jag önskar att han hade tagit upp till en något mer detaljerad diskussion: nämligen hur en klassisk kanon "från runa till rap" (som Cullhed uttrycker saken) kan göras relevant i dagens skola och samhälle och hur de äldre författare som ingår i den kanon Cullhed för fram i *Tidens guld* förhåller sig till de alternativa kanonformationer som också är tänkbara. Här är Cullhed i mitt tycke alltför kortfattad. Han poängterar – fast i all korthet – att "ordens vibration" är en startpunkt som kan leda vidare till reflektioner över innehållets betydelse för diskussioner av "exempelvis, mobilitet, migration och kultur". Som ett exempel på en sådan operation nämner han Johan Ludvig Runebergs *Idyll och epigram*, men tillägger att finlandssvenska kollegor på direkt förfrågan tyckt att problemet är "en no-brainer". Det är det kanske i Finland som har en annan historia och ett annat utbildningssystem men inte nödvändigtvis i Sverige. Hur som helst hade det varit intressant med en utförligare diskussion och fler exempel.

Men tillbaka till grundfrågan: vad det är för ett "främmande ljus" som Cullheds kanoniska poeter kastar över vår vardag? Det är frestande att svara att det finns ungefär lika många sorters ljus som det finns originella poeter. Ta Horatius till exempel. Cullheds essä formar sig trots sitt korta format till ett porträtt i helfigur av en gestalt som vi kan följa i en lång rad olika situationer och stämningsslågen och som i många av dem har hittat formuleringar som känns lika nya nu som de rimligen tedde sig för två tusen år sedan. Vi kan vandra med honom på Via Sacra i Rom och sitta vid brasan i hans villa en vinterkväll i Sabinerbergen. Vad Cullhed särskilt betonar och illustrerar är Horatius förmåga att ge uttryck åt en hemhörighet i tillvaron och en förtrogenhet med det goda livet som inte ter sig naiv eller lättköpt – lika litet som Gunnar Ekelöfs "Eufori". Och mycket av detta är stöpt i en metrisk form som Horatius visserligen övertog från grekerna Sapfo

och Alkaios men fyllde med eget innehåll och därmed gjorde lika mycket till sin egen.

Också essäerna om Augustinus, Petrarca, Hjalmar Gullberg och Erik Lindegren ger en uppfattning om dessa författares respektive egenart. Augustinus kamp med sin förebild Vergilius och hans paradoxala sätt att avvisa den gamle hedningen samtidigt som han använder sig av motiviska matriker som han övertagit från honom ger Cullhed ett material som han förvaltar med stor finesse. Petrarcas *Secretum* är sprängstoff även i vår tid eftersom den så direkt behandlar en konstnärs och människas ambition att leva vidare i de efterkommandes minne. Vi kan förstås förundras över Petrarcas sätt att försöka manipulera sitt eftermäle genom att livet igenom arbeta om sina manuskript, inklusive personliga brev, men hans önskan att kanoniseras – *eterniseras* som en del av de sonettister som verkade i hans efterföljd uttryckte saken – saknar verkligen inte relevans eller motstycken idag. Den lysande essän om Hjalmar Gullberg ("Gullberg rätt och slätt") aktualiserar på ett helt annat sätt samma spörsmål – hållningen inför den oundvikliga döden – och utmynnar i helt andra svar. Även essän om Lindegren tar ett helhetsgrepp på den numera lätt bortglömde men en gång så upphöjde diktarfursten. Här tillåter sig Cullhed att bli mer personlig, till och med anekdotisk, men också här hade det varit givande att få ta del av fler synpunkter på hur Cullhed tänker sig att mekanismerna i kanonbildningen fungerar. Och kanske hade det varit en poäng att inte bara översätta inskriften på Lindegrens gravsten (*Cor cordium*, "hjärtanas hjärta") utan också att kommentera att samma inskription återfinns på Percy Bysshe Shelleys gravsten, den Shelley som Lindegren ägnat en av sina ståtligaste fyrtiotalsdikter.

De fem manliga författare som nämnts ovan har länge intagit en framträdande position i kanon. Men alla som består essäer i *Tidens guld* är inte fullt så etablerade. Essän "Faeton, Ikaros och jag" börjar med att Cullhed medger att den författare han ska ta upp bara är känd för de flesta moderna läsare – "för så vitt hon alls är känd" – från en passage i Rilkes *Duinoelegier*: det rör sig om Gaspara Stampa. Det är kanske en väl pessimistisk beskrivning av Stampas status i dag. Man hittar exempelvis inte färre än fem sonetter i Claésson-Fyhr-Hanssons *Texter från Sapfo till Strindberg*, men det stämmer säkert att hon även i italiensk litteratur är en *minor classic*. Vad Cullhed särskilt visar i sin artikel är hur Stampa använder den petrarkistiska traditionens

inarbetade och i sin tid kanoniserade motiv på ett elegant subversivt sätt. Hon förnyar dem nämligen genom att på sig själv applicera de metaforer som de manliga poeterna använder för att framställa sitt predikament: hon, en kvinnlig poet, är liksom de manliga poeterna Ikaros och Phaeton jämlike i sin heroiska strävan att vinna sin älskades gunst. Bakgrunden till Stampas innovation var att två äldre napolitanska sonettister (Jacopo Sannazaro och Luigi Tansillo) i kärlekssonetter hade skildrat sin kurtis som en heroisk gärning jämförbar med Ikaros flykt mot solen som de ser inte som ett utslag av ungdomlig dumdristighet utan som en imponerande, ja heroisk bedrift. Ett liknande bruk av Ikarosmyten uppträder i senare sonetter av Philippe Desportes, Samuel Daniel och spanjoren greve Villamediana (Don Juan de Tassis y Peralta). Var och en tillför motivet nya nyanser, men Stampa kan naturligtvis inte undgå att sticka ut i detta kompakt manliga sällskap. Här lever Cullhed förvisso upp till sin ambition att visa hur en poet som länge befunnit sig utanför kanon när hon till slut släpps in i den kan kasta ett främmande ljus såväl över samtida konkurrenter som nutida läsare. Kanske hade han än eftertryckligare kunnat nämna att den tidigmoderna epokens ofta bedövande manliga dominans har försvagats en aning genom att man på senare decennier har återfunnit kvinnliga poeter vars verk nu när de åter är tillgängliga nyanserar och berikar de gener de verkar i, exempelvis (för engelskt vidkommande) Mary Sidney, Aemilia Lanyer, Mary Wroth och Elizabeth Cary.

På ett liknande sätt hade ett mer genreinriktat poet- eller dikturval här och var kunnat göra Cullheds redan synpunktsrika och engagerande framställning än mer pregnant. Ett exempel är essän om de paradisiska trädgårdarna. Här diskuterar Cullhed hur *hortus conclusus*-motivet behandlas i en passage i Torquato Tassos epos *Gerusalemme Liberata* liksom i Andrew Marvells berömda dikt "The Garden". Jämförelsen är självklart långt ifrån irrelevant – särskilt inte när den görs med sådan kritisk takt som Cullhed – men den redan givande diskussionen hade blivit än mer lärorik om Tassopassagen hade kopplats samman med en passage i Edmund Spensers beskrivning av "The Bower of Bliss" i *The Faerie Queene* (2.12.74–75), en passage som direkt imiterar *Gerusalemme Liberata* 16.14–15), som i sin tur bygger på en passage i Ariostos *Orlando Furioso* (1.42–43). Marvells "The Garden" har inte med den episka traditionen att göra utan hör hemma i vad hans senaste utgivare Nigel Smith kallar "the tra-

dition of seventeenth-century retirement poetry" och kan dessutom läsas som ett ironiskt avvisande av den petrarkistiska erotikens bildspråk och levnadsstämning.

I sin inledande betraktelse över kanongreppet skriver Cullhed att "de litterära verkens formella konstruktion och mediala egenskaper [kan] säga oss väl så mycket som deras innehåll och ärende om den kultur de kommer från". Det är en åsikt som jag tror är riktig men den leder också till den viktigaste kritiska synpunkten som jag vill rikta mot *Tidens guld*. Det är helt enkelt att jag beklagar att de diskuterade dikterna inte återges i original. Cullhed är föredömligt noggrann när det gäller att återge nyckelord och viktiga fraser i original och betonar att de gamla texternas "vändningar" är en viktig del av deras förmåga att attrahera oss – så varför har han inte kostat på sig att trycka dikterna i original med en enkel beledsagande prosaöversättning? Även om inte alla läsare behärskar alla de sex stora språk som förekommer i Cullheds omfattande material hade det varit ovärderligt att om än med möda ta del av dem i original och på så sätt kunna bilda sig en uppfattning om deras språkliga utformning, ofta nog intrikat och talande även för den som inte behärskar språket fullt ut. Men denna brist förtar inte på något sätt det överväldigande huvudintrycket att Cullhed har skrivit en bok som bygger på en djup och ändå ledigt utnyttjad förtrogenhet med ett antal större och mindre klassiker i europeisk och svensk poesi. Den har alla förutsättningar att fungera som stimulerande bredvidläsning till de litteraturhistoriska översiktsverkens med nödvändighet summariska framställningar, och kan med sin blandning av kända och mindre kända namn "söka det tidens guld" som André Breton fann så eftertraktansvärt att just denna devis, *je cherche l'or du temps*, hämtad från *Introduction au discours sur le peu de réalité* (1927), återfinns ingravad på hans gravsten.

Lars-Håkan Svensson